

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО У СРБИЈИ XIX И XX ВЕКА

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

„ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА“

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 44

SOCIAL, POLITICAL AND SCIENTIFIC THOUGHT
AND ACTIVITY
OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE HELD ON MARCH 29TH 2019

Accepted for publication at the 2nd Session of the Department of Social Sciences,
held on June 25th 2019, after being reviewed by
academicians Kosta Čavoški and Aleksandar Kostić

Editor

Academician

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE, 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Том CLXXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 44

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ
ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ 29. МАРТА 2019. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на II скупу Одељења друштвених наука,
одржаном 25. јуна 2019. године, на основу реферата
академика Косте Чавошког и Александра Костића

Уредник

академик

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД, 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура и коректура
Невена Ђурђевић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
Службени издасник, Београд

Тираж
400 примерака

ISBN 978-86-7025-848-8

САДРЖАЈ

Реч уредника	9
Драган Симеуновић: <i>Особености њолиитичке мисли и дела Драјољуба Јовановића</i>	13
Dragan Simeunović: <i>The Specificity of Political Thought and Activities of Dragoljub Jovanović</i>	
Зоран Р. Томић: <i>Драјољуб Јовановић о уставином њиштану – Поводом Нацрта устава ФНРЈ</i>	39
Zoran R. Tomić: <i>Dragoljub Jovanović about Constitution – On the Draft Constitution of FPRY</i>	
Дарко Надић: <i>Еколошка мисао Драјољуба Јовановића</i>	49
Darko Nadić: <i>Environmental Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Срђан Јовановић: <i>Економска мисао др Драјољуба Јовановића</i>	61
Srđan Jovanović: <i>Economic Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Драган Веселинов: <i>Три недоумице Драјољуба Јовановића – Њејова „Аграрна њолиитика“ (1930) и друји њекстиови, њејова Народна сељачка стџранка (1940)</i>	77
Dragan Veselinov: <i>Three Dilemmas of Dragoljub Jovanović</i>	
Мира Радојевић: <i>Драјољуб Јовановић и хрвајтско њиштане (1924–1941)</i>	91
Mira Radojević: <i>Dragoljub Jovanović and the Croat Question (1924–1941)</i>	
Александар Животић: <i>Драјољуб Јовановић и СССР (1939–1941)</i>	139
Aleksandar Životić: <i>Dragoljub Jovanović and the USSR (1939–1941)</i>	
Ивана Дамњановић: <i>Драјољуб Јовановић и Шпански грађански рајт</i>	155
Ivana Damjanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Spanish Civil War</i>	
Драгомир Бонџић: <i>Драјољуб Јовановић и Београдски универзитет</i>	169
Dragomir Bondžić: <i>Dragoljub Jovanović and University of Belgrade</i>	
Александар Стојановић: <i>Драјољуб Јовановић о десничарима српској и јуословенској националној усмерења</i>	187
Aleksandar Stojanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Political Right-Wing of Serbian and Yugoslav National Orientation</i>	

Слободан Селинић: Драгољуб Јовановић у Народној скупштини ФНРЈ 1945–1947.	201
Slobodan Selinić: <i>Dragoljub Jovanović in National Assembly of FPRY 1945–1947</i>	
Александар В. Милетић: Драгољуб Јовановић и Милован Ђилас: сукоб политичких концепција	221
Aleksandar V. Miletić: <i>Dragoljub Jovanović and Milovan Đilas: Conflict of Political Conceptions</i>	
Наташа Милићевић: Судбина „сапућника револуције“: Драгољуб Јовановић између интеграције и репресије (1944–1947)	235
Nataša Milićević: <i>A Destiny of a “Fellow Traveller of the Revolution”: Dragoljub Jovanović between Integration and Repression (1944–1947)</i>	
Срђан Јовановић: Мој деда Драгољуб Јовановић.	249
Фотографије и документи.	257

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су саопштени на скупу „Друштвена и научна мисао Драгољуба Јовановића“ који је одржан 29. марта 2019. године у Српској академији наука и уметности. Скуп је одржан у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији XIX и XX века“ који је својевремено покренуо академик Михаило Марковић, а који је организовао Одбор за филозофију и друштвену теорију Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности.

Поменути циклус инициран је са циљем да се осветли друштвени и политички живот Србије у времену које је претходило њеном стварању као самосталне и међународно признате државе у XIX веку, али и времену када је убрзаном модернизацијом настојала да се прикључи европским државама усвајајући њене вредносне и друштвене стандарде и у коме су све до Првог светског рата постављане координате вредносног, политичког, научног и образовног система Србије. Кроз појединце који су били предмет скупа поменутог циклуса назире се један заборављени, а неретко и свесно потиснути период српске историје у коме су постављени јасни циљеви који су реализовани несебичним прегалаштвом и лојалношћу државном циљу, без обзира на многа неслагања и сукобе. Чудним токовима историје Србије у XX веку многи од тих појединаца су заборављени, потиснути из колективног сећања, а неки су проглашени државним непријатељима, као што је то био случај са Слободаном Јовановићем. Таквим историјским током, који је у многим случајевима био свесно усмераван, у колективном сећању прекинут је континуитет српске историје у последа два века. Без тог континуитета, уз радикалне заокрете који су често били трагични, а понеки и недовољно јасни, тешко је разумети време у коме живимо јер нам се чини да се догађаји чији смо сведоци одигравају први пут, да немају своју историју, а ако је имају, она не сеже даље од неколико деценија у прошлост. Нисмо свесни да смо сведоци и учесници процеса дугог трајања који имају своје константе и цивилизацијске међаше у историјском вртлогу који може изгледати хаотичан и понекад тешко разумљив.

Српска историја од почетка XIX века као да је подељена у неколико светова који су бескрајно удаљени једни од других. Историја Србије до Првог светског рата потиснута је стварањем Југославије, а оба периода потиснута су и вредносно негирана после Другог светског рата, да бисмо у садашњем времену збуњени, идеолошки подељени, танког и супротстављеног вредносног система покушавали ове раздвојене светове да спојимо у целовиту слику коју не разумемо до краја. Ипак, у меандрима српске историје постоји континуирани ток чудесних узлета, али и несхватљивих заблуда и странпутица који, сагледани у целини, чине јединствено историјско ткиво из кога би се могле извући многе поуке и избећи будуће странпутице и трагични исходи којима је обиловала српска историја у XX веку.

Историја Србије о којој је овде реч није била условљена само глобалним политичким и геостратешким векторима. У великој мери она је била одређена делањем појединаца који су је, у већој или мањој мери, усмеравали у одређеним, често супротстављеним правцима. Хоризонти разумевања глобалног положаја у коме се налазила Србија у времену после стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и Југославије, били су до те мере различити, често инкомпатибилни, да је данас тешко уочити јединствену нит у којој би српски национални интерес био неупитна константа. И тако је остало до данашњих дана.

Политичка елита Србије XIX и XX века била је добрим делом и интелектуална елита. Сетимо се Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Слободана Јовановића, Симе Марковића и других значајних интелектуалаца који су обележили политички живот Србије у распону од једног века. Међу њима је свакако и Драгољуб Јовановић, који је докторирао на Сорбони и већ у раној младости се укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у предратној ни у послератној Југославији. И управо то убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским узусима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурима пре и после Другог светског рата. Био је затваран и у Краљевини Југославији и у социјалистичкој Југославији. И управо у тој чињеници крије се морална константа, тако ретка међу политичарима. Не одступајући од својих начела, био је спреман да поднесе све консеквенце које су та начела захтевала.

Остаје, међутим, дилема да ли је не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се оружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену и тако јавно и јасно оцртао карактер предратне и социјалистичке Југославије. Одговор на ово питање је већ сада могуће наслутити. Драгољуб Јовановић је био, рекло би се, и једно и друго. Начела којим се руководио у

свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на моралну цену. У том смислу би се могло рећи да је био политички наиван јер политички *modus operandi*, како је то приметио Макијавели, не укључује моралне консидације. Са друге стране, морална константа Драгољуба Јовановића остаје репер за све девијације система у којима је живео, без којег би оне можда биле мање уочљиве или не би биле на тако драстичан начин исказане.

Управо из тих разлога Драгољуб Јовановић не сме да буде предат заборава као што је то деценијама био. Скуп који му је Српска академија наука и уметности посветила и зборник који је пред нама тек су мали допринос да до тог заборава не дође.

Александар Костић

ТРИ НЕДОУМИЦЕ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА
– ЊЕГОВА АГРАРНА ПОЛИТИКА (1930) И ДРУГИ ТЕКСТОВИ,
ЊЕГОВА НАРОДНА СЕЉАЧКА СТРАНКА (1940)

ДРАГАН ВЕСЕЛИНОВ¹

Факултет ил пољопривредних наука, Универзитет у Београду

Овај рад је истраживао концепт аграрне политике Драгољуба Јовановића и његове политичке концепције у Краљевини Југославији (СХС) и у социјалистичкој Југославији до његове смрти 1957. За пољопривреду Јовановић је предлагао аграрну политику у којој би сељак био стратешки ослонац прехранбене и индустријске безбедности државе а задружни систем би био главно средство организовања сељака. Био је идеолог задружног социјализма у пољопривреди. Као политички мислилац био је неетнички федералиста и републиканац иако је подржавао и националне федеративне установе. Подржавао је Југославију као државну заједницу јужних Словена. Устао је против наци-фашистичке окупације Југославије и комунистичке концепције једнопартијске државе. Умро је без праве шансе да провери снагу својих идеја у демократској Југославији.

Кључне речи: Аграрна политика, федерализам, републиканизам, сељак, задружни поредак

Истаћи ћу три недоумице Драгољуба Јовановића од 1930–1940. године:

1. Где престаје идолатрија сељака и старог сеоског живота у корист савременог газдинства и цивилне културе?
2. Када је државна подршка сељачком поседу политичка и економска предност за њу а када није?
3. Које циљеве могу испунити партијске, синдикалне и културне организације сељака у југословенској народној структури а којих да се окану?

Како ове недоумице истражити? Драгољуб Јовановић је био транзициони економски социолог пољопривреде и малог поседа, транзицио-

¹ Поштујући Драгољуба Јовановића Драган Веселинов је поново, са следбеницима, основао Народну сељачку странку 20. маја 1990. године у Новом Саду, написао за њу програм и статут и постао њен први председник.

ни предлагач аграрне политике за Југославију између два светска рата и транзициони аутор политичког програма за сељаци. Био је конкретан југословенски истраживач који је трагао за динамичком аграрном политиком усклађеном са домаћим приликама, међународним искуствима, интернационалном одрживошћу и његовим идеолошким погледима. Истицао је да је југословенска држава изузетно сложена структура историје, политике, етике, народних култура, географије, суседских блискости и међународних интереса. Од почетка разматрања у својој *Аграрној историји* из 1930. све до последње речи у њој, он указује да је југословенска заједница, иако сјајна идеја, пред херкуловским задатком да испуни наде разноликих народа и крајева, и да при томе буде економски, социјално и политички јединствена. Био је Југословен.

Из *Аграрне историје* проистиче да је Драгољуб Јовановић био федералиста и да би подржао федералну државну структуру Југославије. Чак не на чисто етничкој основи – осим за, вероватно, Словенију и Хрватску. Он то тада није јасно предлагао. Писао је *Аграрну историју* за време Шестојануарске диктатуре Александра Карађорђевића од 1929. године, када федералистичке идеје је још увек нису биле снажно развијене у земљи, чак ни у Хрватској сељачкој странци, иако су после атентата на Радића 1928. расле у Загребу. У Новом Саду и Скопљу расле су већ и пре тога. Било их је и у Београду, чак и на двору Карађорђевића. Федерализам код Јовановића исходује из његове агро-географске, културолошке, социолошке и економске „пресуде“ да је у Југославији немогуће водити централну аграрну политику која би задовољила бројне различите покрајинске интересе и народна очекивања. Он за то испрва наводи анализу земаља које су по својој структури различите од Југославије (Енглеска, САД, Канада, Немачка, Аустрија, Пољска, Француска, Италија, СССР, Палестина, Бугарска, Румунија, Мађарска, Данска) када закључује:

„Јасно двоје: 1) не може се поставити један јединствени *систем* аграрне политике [...] 2) не могу се у свим земљама са успехом практиковати *мере* и *методи* који су дали резултате у некој одређеној земљи“².

Свега две године после објављивања *Аграрне историје* федерализам ће га 1932. одвести у Александров затвор, јер ће њиме затражити промену стерилног и псеудофедералног бановинског територијалног политичког уређења Југославије из 1929. године, затражиће завођење републике уместо монархије, затражиће укидање аутократије, затражиће плуралитет партија и демократски парламент. И биће уклоњен као професор са Правног факултета у Београду.

² Д-р Драгољуб Јовановић, *Аграрна историја*, Графички Институт „Народна Мисао“, стр. 49, Београд, 1930.

О аграрној политици Јовановић за Југославију каже: „У овој земљи данас и још дуго не може бити речи о једној јединственој аграрној политици. А нарочито се не може мислити на пресађивању установа и метода са стране, па ни из покрајине у покрајину“.³

Разликује се величина газдинстава и техника од покрајине до покрајине, разликује се квалитет земље и структура производње. Различито је наследно право по територијама. Разликују се облици крвних породичних од јавних установа. Несагласне су вештине колониста и домаћег становништва. Различити су приоритети за Јужну Србију, Косово, Метохију од Војводине и Славоније. Различити су интереси око аграрне реформе у сиромашним и богатима крајевима. У Србији нема катастра а у бившим аустријским покрајинама је он норма. А средња и западна Босна која је „страховито заостала“ тражи решења за напуштање беговског система, у Црној Гори су нужни путеви и просвета, у Далмацији и Загорју нема кредита и задругарства, Лику и Хрватско Загорје ваља расељавати јер нема земље, у Војводини је добро ојачавати синдикате и типизовати производе, а у Словенији само подстицати приватну иницијативу.

Ово је само део политичко-економског миљеа у чијем је оквиру Драгољуб Јовановић трагао за успешним моделом југословенске аграрне политике.⁴

ПРВА НЕДОУМИЦА

Драгољуб Јовановић је срцем био сељачки идеолог и политичар. То значи да га је страст понела више од статистике. Необјашњиво је зашто је, и поред тога што је био изузетан ерудита аграрне историје Европе, готово у рангу са истранином Мијом Мирковићем у Суботици (тада на тамошњем Правном факултету), био заговорник сељачке перспективе пољопривреде у Југославији и Србији, иако је био исцрпно упознат са деаграризационим процесима и модерном аграрном политиком у индустријализованим земљама Европе и САД. Носталгија? Сувише је знао да би га једино она носила. Шта је онда у питању?

Не знамо. Није у питању романтизам, мада он са упадљивом љубављу говори о сељаку не хајећи за економским доказима о променама аграрне структуре у Европи, које, иначе, коректно наводи. Он занемарује модерно

³ Исто, стр. 64–65.

⁴ Економски социолог др Ђура Стевановић је заступао став да је Драгољуб Јовановић „неоправдано гледао на сељаштво као на хомогену целину“ што се на основу Јовановићевих радова и политичке праксе не може бранити. На основу: Ђура Стевановић, „Драгољуб Јовановић“ (1895–1977), Југословенска социологија села, Посебна издања, Књига DLXXVIII, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА, Књига 95, Српска академија наука и уметности, стр. 144, Београд, 1987.

индустријско пољопривредно предузеће у Европи, као што одбацује и социјалистичку интервенцију СССР-а на државној својини. Он је за ситног сопственика подржаног државним буџетом. Због тога ће и ући у Земљорадничку странку, потом одвојити њено социјалистичко крило и 1940. основати Народну сељачку странку. Он је социјал-демократа сељачке класе.

Шта је Јовановићево правило?

Он је уверен да су сељаци способни да држави осигурају прехранбenu и сировинску самодовољност и да издрже међународну конкуренцију уз домаћу царинску и буџетску заштиту. Осим тога, они су ти који увећавају становништво и чувају неградске територије од популационог бега.

Драгољуб Јовановић није говорио о аграрном питању као политици транзиције сељака као комерцијалној фирми уз буџетско успоравање деаграризације, већ је говорио о сељаку као о вечном стратешком избору државе за развој пољопривреде и аграрне безбедности. Пољопривреда, то је сељак. А сељак, то је хлеб за народ и пушка за границу. Зато је упорно подржавао редистрибуцију пољопривредног земљишта од већег ка мањем газдинству путем аграрне реформе. Ту је био истовремено и револуционар и реакционар, јер није код захтева за аграрном реформом наступао само као противник старих средњовековних феудалних привилегија аристократије и Цркве, већ је заговарао економску и социјалну предност сељачке породице и према савременом индустријском капиталу у пољопривреди. Само је сељак стуб државне сигурности, јер крупни инвеститор, вољом Драгољуба Јовановића, није. И то је став који производи његову аграрну политику.

Он је, наравно, говорио о економским предностима великог модерног комерцијалног газдинства, али га је у поређењу са сељачким сматрао рањивијим на кризе, и због тога га је стратешки гледао са подозрењем. Осим тога, крупно газдинство не увећава ни становништво, нити радну снагу. Требало би га напасти одузимањем земљишта и забраном коришћења модерне механизације – али не у потпуности, већ у мери која се подвргава очувању оног броја сељака који чувају аграрну самодовољност државе. Он каже: „Ако је идеал културног човека продуктиван и користан рад, онда нема бољег подстрека од и боље прилике за такав рад него што је независно породично газдинство. На њему влада бес рада, лудило рада; без резерве, без рачуна“. И даље он каже: „[...] латифундија опустоши и најнасељенији крај; мала сељачка имања населе и најпустији [...]“⁵ Ту није био у праву.

Неуморно је заступао напад на земљиште великог газдинства у корист малог. Није штедео ниједно велико газдинство, као ни манастирске паразитске територије. Није га бринуло што су све аграрне реформе, почев од римских за време Граха, Лутеровог напада на манастире, француског напа-

⁵ Стевановић, Исто, стр. 143.

да на сву имовину аристократије и Цркве, мексички напад Бенита Хуареза и наследника на хаџендеросе и Цркву, напада бољшевика на велике комерцијалне поседе и црквену имовину, биле не само идеолошке и теолошке реакције на тадашњу аграрну структуру захваћених земаља већ и политичке корупционе идеје без економске перспективе за сељаке. Велике аграрне реформе су биле резултат потере нових режима за својом политичком стабилношћу а не за ослањање на сељачку сировинску и прехранбену самодовољност. Оне нису сводиле будућност пољопривреде и прехранбене индустрије на капацитет сељачке породице, већ су са поделом земље привремено смиривале јарост велике сеоске беде мањом бедом.

Таква је на мрзовољу Драгољуба Јовановића била и аграрна реформа Краљевства СХС од Прогласа регента Александра 1919. године до укидања Министарства за аграрну реформу 1929. године и до обуставе аграрне реформе у северним крајевима, посебно у Војводини и Славонији и свим северним покрајинама.⁶ Политичари модерне аграрне реформе су знали да сељак није монополска будућност пољопривреде, већ привремени неопходни политички савезник и противтег монополској доминацији аграрне индустрије. Занимљиво је да је Јовановић код аграрне политике и реформе у 19. веку био свестан политичке мудрости „буржоазije, најинтелигентније класе која је икада управљала светом“⁷, али да њене потезе није сматрао прикладним за Југославију у 20. веку. Нема дилеме код Драгољуба Јовановића – „бес и лудило рада без рачуна“ мора да се однесе до врха државе. Буџет је трајно задужен да плаћа неопходан број сељака за стратешку аграрну безбедност становништва. Није га поколебало ни то што је политика посељачења пољопривреде у северним крајевима нападом на газдинства од 57,5ха до 275,5ха на рачун средњих сељака и индустријских поседа Војводине и Славоније била очигледни цивилизацијски регрес и прилог националним и социјалним напетостима.

ДРУГА НЕДОУМИЦА

За Драгољуба Јовановића аграрна реформа није само прерасподела власништва над земљиштем у корист сељака, већ је она увод у стварање „сељачког поретка“. Она је политичко-економски програм државе који исцрпно креира нови аграрни систем и културу живота. Његова аграрна реформа обухвата рођење сељачке индустријске пољопривреде и дизање сељачке класе на ранг економске, социјалне и политичке равноправности са осталим друштвеним слојевима, као и успешно прожимање виталног фолклора сеоског живота са градским. Његова аграрна реформа напушта све до-

⁶ Гојко Маловић, *Установе аграрне реформе Краљевине Југославије 1919–1941*, Архивистика, ПДФ, УДК 930.253:332.2(497.1)“1919/1941“.

⁷ Јовановић, *Аграрна историја*, стр. 289.

тадашње наводне грешке многобројних реформи у аграрним системима у европским монархијама и француским републикама, напушта либералне, теолошке, грађанско-месијанске и марксистичке концепције о селу. Он даје своје предлоге.

Главно правило вођења нове аграрне реформе је за Драгољуба Јовановића ово: Држава мора да чува онај број сељака који је неопходан за аграрну самодовољност прехранбено-сировинске потрошње становништва и индустрије. Није важно колико су сељаци учинковити у односу на домаћу и инострану конкуренцију, важно је да их држава има као гаранта стратешке сигурности и безбедног извора популационог раста. Сељаци су „матично јато“ пољопривреде и државе. Из тога проистичу сви жељени потези аграрне политике: подешавање величине сељачког поседа и наследног права, темпо техничког напретка, подешавање цена, царина, дотација, кредита, пореза, задругарства, здравственог и пензијског осигурања, регионална развојна политика, електрификација, путна и железничка мрежа, школе и просветни систем, ширење радија и културна европеизација. Очување затеченог фолклорног наслеђа и виталног духа сељака је апсолутна норма.

Иако овакво формулисање аграрне политике изузетно пријатно дочекује свако сељачко ухо, оно носи упадљиву недоумицу. Чиста аграрна сељачка самодовољност захтева државни буџет који расте са падом конкурентске снаге сељачког поседа. Он би био порески напад на градско становништво, био би напад на јефтину храну из иностранства и задржавао би прогрес домаћих модерних извозних индустријских газдинстава погађаних царинском одмаздом спољних држава на царински протекционизам Југославије. Резултат: имали бисмо и слабо сељачко газдинство и недовољно развијен крупни посед. Уз то, добили бисмо заостали или чак и статични обим потрошње. Осим тога, претварање сељака у потпуног буџетског зависника било би исто што и трајно везивање астматичара за челична плућа. Од политичке самосталности сељака преостало би врло мало. Град и парламент би на њих подозриво гледали као на паразите.

Драгољуб Јовановић је био уверен у оправданост свог концепта аграрне политике још при првим годинама Краљевства, односно Краљевине СХС. Он, примера ради, поздравља спречавање техничког напретка војвођанске пољопривреде који заводи београдска влада и каже: „Одмах после рата Министарство унутрашњих послова издало је полицијским властима у Војводини један користан распис у коме се наређује да се употреба машина у пољопривреди сведе на најмању меру, како не би остала без посла српска и мађарска сиротиња. Ручни рад се боље исплаћује него ове одличне машине ! Толико је јефтина наша радна снага.“⁸ Да је до Драгољуба Јовановића, он би поделио земљу државних имања сељацима и стално би стварао нова сељачка газдинства колонизацијом, мелиорацијама и крчењем

⁸ Стевановић, Исто, стр. 143.

и спречавао пропаст сваког дотадашњег газдинства⁹. Забралио би земљишним максимумом велико газдинство и Наполеоново неограничено наследно цепање сељаковог земљишта парцелним минимумом.

Наизглед, он ипак није за ово када каже и збуњује нас: „Није проста ствар наћи оптималну форму производње. *Национални и социјални оптимум може се њој постићи само комбиновањем, организацијом, искоришћавањем њезинства свих величина и свих облика.* Пољопривредна економија, према томе, не може се свести ни на капиталистичко, ни на мало сељачко породично газдинство: она се морају комбиновати и допуњавати.“¹⁰ А потом одмах у следећој реченици пада на аутонегацију: „Као идеал будућности истиче се ово: да се потпуно *искључи капиталистичко њздовање са најамном радном снагом*, а да се све врлине тога начина постигну *удруживањем малих сељачких њздинства.*“¹¹ Нескривено љубећи страст Шарла Фуријеа, Роберта Овена, Луја Блана и Шарла Жида за сељацима и задругарством, Драгољуб Јовановић заговара економску алхемију. Он верује у државну интервенцију којом ће се капитализам и крупни посед у пољопривреди укинути у корист сељачког поседа удружених у задружне савезе који ће преузети сву модерну технологију индустријског капитализма из града.

Јовановић је био задружни социјалиста, хтео је задружни социјализам. Зато је био и против буржоазије и против бољшевика у пољопривреди. Он је заговорник хибридног политичко-економског система: у индустрији капитализам, у пољопривреди задружни социјализам. Он при томе није придавао велики значај својим контрадикцијама када истовремено тражи задружни социјализам на селу, а одмах потом оповргава његову друштвену моћ. Он 1930. године каже: „У пракси, за 80 година, колико задругарство постоји, показало се као *њојодније да свршава њекуће њослове нејо да реши друштвена њишњања*“¹². Он, што се више приближава крају *Ајрарне њолишике*, све више истиче недостатке европског задругарства, посебно у производњи, где је мало заједничке обраде земље, али то не поништава његове наде у задружни преокрет у Југославији. И он, мрзовољан и према капитализму и бољшевичком социјализму, говори да задружни поредак ништи оба система: Капитализам туче тиме што задруге теже профиту али помоћу заједничког а не индивидуалног интереса, а социјализам туку тако што упркос заједничким интересима задругара не поништавају њихову приватну својину. Задруге су средина између та два система, оне одбацују њихове негативне особине а истичу позитивне. Због тога се Јовановић морао суочити са питањем како путем сељака и задружног поретка савладати две градске класе: пролетеријат и буржоазију. Отуда је тако помно студирао

⁹ Јовановић, *Ајрарна њолишিকা*, стр. 288, 289.

¹⁰ Јовановић, *Ајрарна њолишিকা*, стр. 302.

¹¹ Јовановић, *Ајрарна њолишিকা*, стр. 302.

¹² Јовановић, *Ајрарна њолишিকা*, стр. 409.

аграрне организације и њихове историје у Европи и препоручивао сељачке синдикате, пољопривредне коморе, културно-уметничка и просветна друштва сељака, партије сељака и међународно удруживање сељака кроз Зелену интернационалу и друге мултилатералне организације.

Да је Драгољуб Јовановић био министар пољопривреде његова политика би била јасна: сељачки посед би био трајно задужен за аграрну безбедност државе, крупно газдинство би се смело развијати само до границе опстанка стратешког или и свих сељака пре него што буде коначно истребљено, а савремена технологија би била пребачена у задружно уједињене сељаке. А до тог револуционарног тренутка Јовановић би обуздавао ход трактора крупног газдинства против жуљева сељачких руку и коњских копита. Трактор би се кретао брзо као и код Амиша у Пенсилванији, онолико брзо колико и коњ, све док га задружни сељак не би преузео и уз помоћ државе одбацио велике инвеститоре, и потом у будућност наставио сам. Због тог циља је Јовановић напустио Земљорадничку странку и основао Народну сељачку странку.

ТРЕЋА НЕДОУМИЦА

Народна сељачка странка коју је Драгољуб Јовановић установио 1940. године је била његово оружје за политичко учвршћавање сељачке класе као носиоца аграрне независности Југославије и задружног социјализма. Шта би она постигла да 1941. године није почео рат? Можда не више од онога што је постигла после 1945. године.

Од 1941. до 1945. године његова партија је била мртва. У окупираној Србији, под квислиншком Аћимовићевом управом Савета комесара, једина дозвољена партија била је Љотићев „Збор“ већ од 25. маја, 1941, као и по формирању Недићеве владе 29. августа, 1941. године. Иако то поуздано не знамо, можемо бити готово сигурни да је Јовановић морао бити незадовољан тиме што су и Љотић и Недић у својим аграрним замислима изнели концепт наизглед близак његовом: заступали су задружни сељачки социјализам у пољопривреди и очување села сељака без његове еволуције у цивилни стратум и савремену индустрију и услуге. Недић је говорио о „српској сељачкој задружној држави“ и задругарство прогласио за организациони темељ државе, истичући: „[...] нова Србија мора да буде изграђена на српском народном задружном социјализму“.¹³ Међутим, у политичком програму Јовановић је био потпуно другачији од њих. Био је против Мусолинија и корпоративизма, био је против Хитлера и идеологије вође, расне и етничке супрематије, био је против неизборне владе, тираније и ауто-

¹³ *Ново време*, 31. август 1943. Навео Златоје Мартинов у: „NDH i Nedićeva Srbija“, *Savez antifašista Srbije*, ORION/ART, стр. 129 и 165, Beograd, 2018.

кратије, био је парламентарни демократа, Југословен противан Недићевој идеји велике Србије¹⁴ и био је федералиста. Његова идеја сељачког поретка је подразумевала приватно сељачко газдинство интегрисано у задружне савезе као део политичког система, док Љотићев и Недићев концепт није. Он се код србијанских квислинга заснивао на кућним задругама крвног сродства као економским јединицама целог друштва – и узгред, без могућности да се оне употребе као хипотекарни залог и без права укућана на наследство на некретнине. Код њих нема приватног власништва не само на селу већ и изван њега, и у овоме су били не само строжи од програма Драгољуба Јовановића већ и строжи од програма свих претходних странака у Краљевини Југославији, као и југословенских комуниста.

Можда није сувишно да се напомене да је и у Павелићевој НДХ била истакнута идеја о „хрватском социјализму“, у пољопривреди идентична Љотићевом програму у Србији који је заступао Недић. Усташки идеолог и политичар Миле Будак је утицао на јавну оријентацију Загреба да се пољопривреда заснује и очува на старим крвним породичним задругама са недељивом имовином, по основу наследног права без развијања приватног сељачког газдинства и крупног аграрног поседа. Говорио је да установа приватне својине није у вези са хрватским народним правом него са старим римским.¹⁵ Сва тројица су следила старе идеје о улози крвних задруга у Срба и Хрвата код Огњеслава Утјешеновића Острожинског из 1859. године¹⁶, које су већ у другој половини XIX века губиле бој са комерцијалним сељачким газдинством и опстајале поглавито у брдско-планинским недођијама и острвима на Јадрану.

И да није било рата од 1941–1945. године, Драгољуб Јовановић би у самој земљорадничкој партијској структури Југославије имао моћну конкуренцију. Супротставила би му се Земљорадничка странка Јоце Јовановића у Србији и ван ње, док би у Хрватској сељачкој странци Влатка Мачека наишао на моћног противника не само у Хрватској него и у Србији, Банату, Срему, Славонији, Далмацији, Босни, Херцеговини и у другим покрајинама. Мачекова партија јесте била федералистичка, али је за разлику од Јовановића истовремено заступала и економски, етнички и културни федерализам. Њен програм је подразумевао државне аутономије за Хрватску, Словенију, Војводину, Босну и Херцеговину и Црну Гору, са резервама према Македонији. Њен федерализам су преузели и комунисти, а применио га је и двор Карађорђевића преко споразума Цветковић–Мачек 1939. године, када

¹⁴ *Ново време*, 4. март, 1944. Навео Златоје Мартинов, исто, стр. 130. Недић каже војницима Српске државне страже 3. марта: „Понављам вам, нама није потребна никаква Југославија, ми хоћемо Велику Србију“.

¹⁵ Мартинов, Исто, стр. 170.

¹⁶ Ognjeslav Utješenić Ostrožinski, *Kućne zadruge*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1988.

је од две бановине, и додатих делова неких других, основана Бановина Хрватска. Федерализам Мачека је због националног програма био несравњено јачи од Јовановићевог. Да подсетимо, Мачек је протествовао и против поделе земље на девет бановина, од којих је у шест била осигурана српска популациона надмоћ, и био је против Изборног закона из 1931. године којим је 3/5 посланичких места добијала партија са преко 50% добијених гласова, чиме је осигурана несразмерна доминација дворске владе у Београду преко српске популације у шест бановина. Осим тога, Мачек је имао и паравојне трупе на селу и у граду – Сељачку заштиту и Грађанску заштиту. Не може се рећи да Јовановић није био свестан снаге хрватских захтева, он их је стао јавно подржавати већ крајем 20-тих година, због чега је и судски прогањан у Србији, но, то 1930. године није поколебало његов концепт федерације на принципима економије и регионалних културних блискости.

Мачекова ХСС је следила претходну Радићеву терминологију када је овај захтевао оснивање Хрватске као сељачке републике, што је на први поглед блиско Недићевом задружном социјализму у Србији под немачком управом и Јовановићевој замисли о југословенској сељачкој задружној држави у пољопривреди. Но, није тако. Радићева сељачка република Хрватска и Јовановићева задружна република Југославија су различите у два својства: прво, Радићева Хрватска је национална територија, док је Јовановићева Југославија огромна сељачка задруга у пољопривреди независна од нација; друго, Радићев сељак наступа као Хрват, као етнички оснивач државе, а Јовановићев сељак наступа као социјал-економски темељ државе у задружном својству, а не етничком. Радићев сељак наступа и као Хрват и као класа, а код Јовановића претежно као класа, остало је споредно.

У ствари, Радић и Мачек су етнички ближи Недићу него Јовановићу, јер они говоре о етничким сељачким државама, отуда би њихов ривалитет са њим био неминован. И даље, Радић и Мачек не сањају о трајној доминацији сељака и вечној стратешкој зависности пољопривреде од сељака као Јовановић. Они користе хрватског сељака за оснивање државе, а програм за пољопривреду подређују том циљу. Федерализам ХСС-а би вероватно побеђивао федерализам Јовановићеве Народне сељачке странке, а вероватно би Јовановићу положај отежавале и друге политичке снаге у југословенском простору попут Словенске људске странке у Љубљани и Југославенске муслиманске организације у Сарајеву, захтевајући или федерализацију или сепарацију покрајина на етничком и верском принципу као услов за економски, социјални и културни просперитет народа. У Војводини, Јовановић би се вероватно суочио са одмаклим снагама модерног комерцијалног задругарства и индустријским круговима којима би његова идеја о сељачкој задружној пољопривреди као трајним стратешким ослоном за агро-прехранбену сигурност становништва деловала анахроно. Али би имала одјека на сиромашним газдинствима.

Једино где би Јовановић био јаснији од Хрватске сељачке странке је његов непоколебљиви републиканизам. Стјепан Радић је од њега одустао 1925. године када је због учлањавања тадашње Хрватске сељачке републиканске странке у бољшевичку Сељачку интернационалу у Москви годину дана раније, доживео у Краљевини СХС прогањање и био принуђен да се поклати Александру I и монархији. Из назива странке је изостављено републиканство¹⁷ и тако је остало све до данас. Но, колико би Јовановићев републиканизам широко одјекивао насупрот монархизму међу сељацима у Србији прошлога века тешко можемо јасно да осетимо, али то питање сељаци вероватно не би истакли испред својих непосредних економских и социјалних тежњи.

Патриотиа

Као југословенски патриота Драгољуб Јовановић је подржавао отпор Немачкој. Иако није био у борби са пушком већ у београдском округу, кријући се, он је позвао своје следбенике из НСС-а да крену у партизане. И није потписао „Апел српском народу“ на покорност немачкој окупацији Србије, који је на потпис угледним србијанским личностима послао Аћимовићев Савет комесара 10. августа, 1941. Неки, који су га потписали, попут председника Српске краљевске академије наука Александра Белића, врло брзо потом јавно су посумњали у његову оправданост и страдавали због тога. Апел је потписао и ректор Универзитета у Београду Петар Мицић, асистент Слободана Јовановића будући академик Јован Ђорђевић, Вељко Петровић, Тома Росандић, Милан Кашанин, Милутин Миланковић, Петар Коњовић, Виктор Новак, Владимир Велмар Јанковић (учествовао у писању Апела) и други.

Желевши да се установи демократски систем и парламент у Југославији, 1944. године, на наговор Александра Ранковића и Милентија Поповића, ушао је у новембарску Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије (АСНОС), одакле је делегиран у АВНОЈ. Потом је из АВНОЈ-а ушао у Привремену скупштину Демократске Федеративне Југославије 1945. године, а са својом некомпромитованом Народном сељачком странком ушао је у Народноослободилачки фронт Југославије, мисливши да ће заједно са другим партијама допринети конструктивној политичкој структури обновљене државе. Увидевши заблуду, покушао је да окупи некомунистичке демократске снаге око себе већ 1946. године. Он никако није могао подржати примену бољшевичке политике насилног стварања сељачких радних задруга и колхозног уништавања приватне својине земљорадника коју је спроводила Комунистичка партија Југославије. Он није могао подржати забрану ширења сељачког поседа уведеноу анти-сељачким земљишним

¹⁷ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, одредница Hrvatska seljačka stranka, www.enciklopedija.hr/natuknica.a.spx?id=26418, приступљено 28. фебр. 2019.

максимумом. Колхозна политика започета већ 1945. године, а обустављена 1953. године¹⁸, била је у оштрој опреци према програму Јовановићеве Народне сељачке странке, али он никада није добио сатисфакцију власти, што је указивао на њену неминовну пропаст. Сасвим супротно од тога, поново је због побуне за казну избачен са Правног факултета (томе допринели и неки потписници Апела из 1941. године), а 1947. године је осуђен на девет година робије и трајно уклоњен из политичког живота Југославије. Никада се није вратио у политичку арену, све до своје смрти 1957. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Д-р Драгољуб Јовановић, *Аграрна политика*, Графички Институт „Народна Мисао“, Београд, 1930.
- Ђура Стевановић, *Драгољуб Јовановић (1895–1957)*, Југословенска социологија села, Посебна издања, Књига DLXXVIII, Одељење друштвених наука, Књига 95, Српска академија наука и уметности, Београд, 1987.
- Гојко Маловић, *Уставане аграрне реформе Краљевине Југославије 1919–1941*, Архивистика, ПДФ, УДК 930.253:332.2(497.1)“1919/1941“.
- Zlatoje Martinov, *NDH i Nedićeva Srbija*, Savez antifašista Srbije, ORION/ART, Beograd, 2018.
- Hrvatska enciklopedija, Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, www.enciklopedija.hr/.
- Krizman Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1978.
- Ramet Sabrina, *The three Yugoslavias: State building and Legitimation, 1918–2005*, Indiana University Press, 2006.
- Dr Milan Bošković, *Kvislinška uprava u Srbiji 1941–1944*, knjiga prva i druga, Sloboda, Beograd, 1978.
- Dragan Veselinov, *Sumrak seljaštva*, Ekonomika, Beograd, 1987.
- Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina – kolaboracija u Srbiji 1941–1944*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2006.
- Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992.
- Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, *Kućne zadruge; Vojna Krajina. Karl Marx, Utješenović*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1988.

¹⁸ Dragan Veselinov, *Sumrak seljaštva*, str. 35–38, Ekonomika, Beograd, 1987.

THREE DILEMAS OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

DRAGAN VESELINOV

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

This paper deals with agricultural policy concept of Dragoljub Jovanović and his political ideas during the existence of the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941) and socialist Yugoslavia. He died in 1957. He was a supporter of the idea on private farmers being constant strategic market suppliers of food for the population and raw materials for industry. He was against big capital estates in agriculture. In his opinion, cooperative system of farmers should have been a basic institution to achieve agricultural goals and social prosperity of farmers. He was an ideologue of the cooperative socialism. He was a political federalist and a republican, although he underestimated the necessity of ethnical federal construction of a Yugoslav state. He supported Yugoslavia as a state of South Slavic nations. He raised against nazi-fascist occupation of Yugoslavia and supported the Resistance of all political streams in the country, including the communist one. He did not support the communist one party system in Yugoslavia after the Second World War. His death in 1957 left him without a chance to check his ideas trying to apply them in a democratic environment of Yugoslavia.

Keywords: agricultural policy, federalism, republicanism, farmer, cooperative polity